

ItK

4

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1978**

A TARTALOMBÓL

F. Csanak Dóra: Bessenyei György és az egyházpolitika
Kiss József: A komikus hősköltemény útja A helység kalapácsáig
Nagy Sz. Péter: A Toll (1929–1938)

*

Szathmári István: Megjegyzések Ady stílusforradalmához

*

Szegedy-Maszák Mihály: A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben

Szemle

Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség (Heltai János)

Czigány Lóránt: A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában
(Kovács József)

Szalay Károly: Humor és szatíra Mikszáth korában (Lőrinczy Huba)

Nagy Péter: Útjelző (Ferenczi László)

Jókai Mór összes művei (Fried István)

Dionýz Ďurišin: Összehasonlító irodalomkutatás (Rákos Péter)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1978. LXXXII. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Klanczay Tibor
főszerkesztő

Komlós Tibor
felelős szerkesztő

Németh G. Béla
társzerkesztő

Bíró Ferenc

Kiss Ferenc

Tarnai Andor

Tverdota György

Varga József

Veres András

- F. Csanak Dóra*: Bessenyei György és az egyházpolitika 417
Kiss József: A komikus hősköltemény útja *A helység kalapácsáig* 432
Nagy Sz. Péter: A Toll (1929—1938) 444

Kisebbségi közlemények

Gömöri György: Magyar látogatók a Cromwell-kori Angliában. 459. — *Kathona Géza*: A titokzatos Váradai Sámuel. 462. — *Szathmári István*: Megjegyzések Ady stílusforradalmához. 464. — *Babits István*: A Babits-család származása. 470.

Műelemzés

- Zentai Mária*: Két Berzsenyi-vers tér- és időszerkezete 472
Szegedy-Maszáik Mihály: A történet és az elbeszélés szereplői Kemény Zsigmond regényeiben 475

Adattár

- Szepessy Tibor*: Egy ismeretlen Rimay-levél 496
Albert Gábor: Vörösmarty levele Széchenyihez 498
Scheiber Sándor: Eötvös József levele Kazinczy Gáborhoz 501
Tidrenczel Sándor: Czöbel Minka vallomása 502

Szemle

- Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség (*Heltai János*) 505
Czigány Lóránt: A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában (*Kovács József*) 507
Szalay Károly: Humor és satíra Mikszáth korában (*Lőrinczy Huba*) 509
Nagy Péter: Útjelző (*Ferenczi László*) 511
Jókai Mór összes művei (*Fried István*) 514
Dionýz Ďurišin: Összehasonlító irodalomkutatás (*Rákos Péter*) 519

*

- Jozef Ijsewijn: Companion to Neo-Latin Studies. — Breszt Borisz: Dévay Miklós deák krónikája Nagyságos Gyarmathy Balassi Bálint úr viszontagságos életéről, vitézi tetteiről és hősi haláláról. — *Kathona Géza*: Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből. — Jakó Zsigmond: Philobiblon Transilvan. — Évkönyv. 1973/74, 1975/76. (*Uray Piroska, Szőnyi György Endre, Kovács József László, Holl Béla, V. Kovács Sándor*) 521

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménási út 11—13.
1118

BESSENYEI GYÖRGY ÉS AZ EGYHÁZPOLITIKA

Az 1770-es évtized sorsdöntő események egész sorát hozta Bessenyei életének alakulásában. Napvilágot láttak első nyomtatott művei, kilépett a testőrségből és polgári egzisztenciát igyekezett teremteni magának Bécsben; a magyarországi református egyház szolgálatába lépett, majd összeütközések sorozata után elveszítette állását és biztos jövedelmét. Katolizált, s utóbb a királynő a császári könyvtárban állást, fizetést biztosított számára. Mária Terézia halála, amely csaknem pontosan az évtized végén, 1780. november 29-én következett be, Bessenyei bécsi tartózkodását is derékba törte, bár hazaköltözésére csak két évvel később, 1782 őszén került sor.

A szolgálatból kivált köznemesi származású testőrök általában két lehetőség között választhattak: vagy átléptek a hadseregbe, vagy hazatértek birtokukra, ahol létük fenntartása nem okozott gondot, pénzjövedelmük azonban a primitív gazdálkodási viszonyok miatt még a tehetősebbek számára sem tette lehetővé a megélhetést a császárvárosban. Arra, hogy irodalmi tevékenységéből tartsa fenn magát, nem gondolhatott Bessenyei. A katonáskodáshoz nem volt kedve, de erről egészségi állapota miatt sem lehetett szó, hazaköltözni nem akart, így más forrásból kellett létfenntartásáról gondoskodnia. Máiig sem tudjuk pontosan, kinek a fejében született meg a gondolat, hogy a hazai református egyház ügyeinek bécsi intézésébe kapcsolódjék be; Mária Terézia mindenestre támogatta a terv megvalósulását s kenyérhez juttatta az „ágyvetője”, Grass báróné és Kollár Ádám által ismételtelen elismeréssel emlegetett és jóindulatába ajánlott testőröt.

Bessenyei egyházi szolgálatának történetével mind a református egyháztörténetírás, mind pedig a Bessenyei-kutatás foglalkozott már; Zoványi Jenő és Széll Farkas a századforduló táján, illetve a század első évtizedében írt tanulmányai foglalták össze részletesen a kérdést s hoztak nyilvánosságra vele kapcsolatos fontos dokumentumokat.¹ Több egyház- és irodalomtörténeti forrásközlés is napvilágot látott, amely e nagy jelentőségű eseménysorozat részleteit világítja meg. A Bessenyeiről szóló mind-egyik legterjedelmesebb monográfia, Gálos Rezső munkája ugyancsak bőven foglalkozik Bessenyei életének e szakaszával.² Művével kapcsolatban a szakkritika számos ponton fenntartásokat, ellenvéleményt jelentett be, az egyházi szolgálatról szóló fejezeteket azonban lényegében elfogadta, illetve érdemlegesen nem foglalkozott velük.³ Talán nem tévedünk, amikor úgy érezzük, hogy ez részben annak köszönhető, hogy az egyház- és iskolatörténeti vonatkozások kevésbé keltették fel a monográfiafiát elsődlegesen irodalomtörténeti szempontból vizsgáló recenzens figyelmét. Gálos Rezső ítéletei

¹ Bessenyei György: A bihari remete vagy a világ így megyen. – Holmi. Bev. Széll Farkas. Debrecen 1894. – TÓTH Sámuel: Adalékok a tiszántúli ref. egyházkerület történetéhez. II. füzet. Debrecen 1894. – ZOVÁNYI Jenő: Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár. Sárospatak 1909. Mindhárom mű több-kevesebb részletességgel foglalkozik a négy egyházkerület vezetőinek Bessenyei alkalmazásával kapcsolatos véleménykülönbségével is; ez a tanulmány a tárgyalt kérdés e vonatkozására nem terjeszkedik ki.

² GÁLOS Rezső: Bessenyei György életrajza. Bp. 1951.

³ BARTA János bírálatát l. It 1952. 575–582.

azóta is több Bessenyeiről szóló összefoglalásban tovább élnek. Az utóbbi két évtizedben megélenkülő Bessenyei-kutatás fontos munkákat eredményezett, s bár egyházi szolgálatával kapcsolatosan nem született új tanulmány, hangot kapott az a megállapítás, hogy Bessenyei egyházi működésének háttere még nincs kellőképpen felderítve.⁴

Kutatásaink során egyrészt olyan dokumentumokra akadtunk, amelyek a problémák eddig ismeretlen részleteit és összefüggéseit világítják meg, másrészt átvizsgálva a Gálos Rezső által is felhasznált és idézett forrásanyagot, abban olyan további információkat találtunk, amelyek lényegesen módosítják a Bessenyei-monográfiában felvázolt képet az író egyházpolitikai szerepéről.

Az események előzményének összefoglalásául vessünk egy pillantást a 18. századi református egyházszervezetre. A magyar református egyház négy egyenrangú, bár lélekszámban, anyagi erőben erősen különböző egyházkerületre oszlott, amelyeknek élén a lelkészek közül választott superintendens és a világi elemet képviselő főgondnok állt. Már a 18. század első felében kialakult az a helyzet, hogy a négy főgondnok legtekintélyesebbike bizonyos elsőbbséghez jutott, egyetemes főgondnokként szerepelt. Ez kb. annyit jelentett, hogy a négy superintendensből és négy főgondnokból álló kollégium elnökének tekintették. Az első ilyen egyetemes főgondnok Ráday Pál volt, utóda pedig Bethlen József; ez a gyakorlat azonban nem kapott hivatalos, szervezeti elismerést. Mindez azért fontos, hogy világosan lássuk: Beleznay Miklós egyetemes főgondnokká választása 1773-ban nem volt előzmények híján. A valóságban nem egészen olyan volt a helyzet, amilyennek Gálos Rezső Bessenyei-monográfiájában rajzolta: hogy ti. egy haladás- és főkonzisztóriumpartí csoport állt szemben egy főkonzisztórium-ellenes, maradi párttal; a tiszántúli egyházkerület kivételével *elvben* az ügy valamennyi főszereplője, Bessenyei ellenfelei és párhívei is a főkonzisztórium mellett foglaltak állást, *egyházpolitikai* kérdésről lévén azonban szó, taktikai szempontokat is figyelembe vettek s a megvalósítást nem tartották bármikor és bármilyen körülmények közt aktuálisnak.⁵

Hogy mik voltak a tiszántúli egyházkerület állásfoglalásának az indítékai s általában hogyan ütközött, vagy fonódott össze haladás és maradiság e bonyolult problémakör kapcsán az 1770-es években, azt végső soron az egyháztörténet-írásnak kell tisztáznia. A Bessenyei-monográfia megállapításai azonban rendkívül leegyszerűsítik a képet és a főbb szereplők jellemzését, ami azért különösen feltűnő, mert a felvilágosodáskori irodalom alapos ismerője aligha feledkezhetett meg arról, hogy a tiszántúli egyházkerületet képviselő személyiségeket a felvilágosodás korának irodalomtörténete is számon tartja, s nem az általa hangoztatott jelzőkkel minősíti őket. Kik álltak ugyanis ebben az időben az egyházkerület élén? A superintendens, Szilágyi Sámuel, aki kiváló szellemi és testi képességein, széles körű műveltségén kívül mint Voltaire egyik legelső magyarra fordítója szerzett nevet, s aki – Révész Imre jellemzése szerint – „már annyira el volt telve a felvilágosodás szellemével – amelyek merészen haladó balszárnyát Debrecen tudósai közül egyik legelsőül ő képviselte –, hogy eredetileg még pappá sem akarta magát felszenteltetni...”. Az egyházpolitikai küzdelmek másik debreceni vezéralakja, Domokos Lajos főbíró ugyancsak a felvilágosodás eszméinek neveltje volt: Télémaque-fordítóként, s egy antifeudális szellemű jozefinista röpirat magyarítójaként tartja számon az irodalom- és művelődéstörténet. Mindkettejük egyéniségének megvoltak az árnyoldalai is, állásfoglalásaikban az utókor elemző vizsgálata ellentmondások sorát fedezheti fel, ez azonban a kor szinte valamennyi szereplőjéről elmondható. Egyértelműen maradinak, az ortodoxia reprezentánsának semmiképpen sem nevezhető egyikük sem, s talán az is említést érdemel, hogy a felvilágosult szellemű munkák fordításai nem valamiféle ifjúkori „eltévedés”-ből eredtek; évtizedekkel a külföldi egyetemek légkörének hatása múltán, több évtizedes egyházi, illetve városi szolgálat után készültek; Domokos fordításai élete

⁴NÉMEDI Lajos: Bessenyei György utóéletéről. = Irodalom és felvilágosodás. Szerk. SZAUDER József – TARNAI Andor. Bp. 1974. 746.

⁵ZOVÁNYI Jenő: Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi református egyházban. Bp. 1903. – Vö. GÁLOS: i. m. 137–138.

delén, Szilágyi már élete alkonyán, ami mindkét esetben az 1780-as éveket jelentette. Aligha hihető tehát, hogy egyház- és iskolapolitikai tekintetben egyértelműen maradiak lehettek volna.⁶

Beleznay Miklós 1773 szeptemberében összehívta birtokán az egyházkerületek küldötteit, s elmondotta, hogy Bécsben járván Mária Terézia kifejezte óhajtását, hogy vállalja el a református egyház ügyeinek közvetítését a bécsi udvarhoz. A jelenlevőkből alakult bizottság ott helyben megválasztotta Beleznayt egyetemes főgondnokká, ő pedig nem sokkal utóbb bejelentette, hogy titkárként maga mellé vette Bessenyei Györgyöt, akit Mária Terézia maga ajánlott a figyelmébe s aki ezek után hamarosan kilépett a testőrségből s megkapta az uralkodónő megerősítését új hivatalában. Az egyházkerületek nem tettek ellenvetést, szorongatott helyzetükben nem merték elszalasztani a lehetőséget, hogy a generális és titkára, mint az udvarnál befolyásos emberek esetleg könnyíteni tudnak az egyház és a hívek sorsán. Bessenyei fizetése – 2000 forint – kétszerese volt ugyan annak, amit a rendes ágens kapott (sőt az ágens addigi fizetésének csaknem háromszorosát tette ki az összeg, mert évi 700 forintos díjazását a bugyi gyűlésen emelték 1000 forintra), de az általunk átnézett iratokban csak a különböző anyagi erővel rendelkező egyházkerületekre jutó kvóta aránya elleni tiltakozást találtunk, a fizetés ténye ellen ekkor még nem tett senki kifogást.⁷

Nem is az egyházkerületek, hanem a kormányhatalom szervei kérdőjelezték meg elsőként az új rendszer bevezetését. Először a kancellária részéről indult vizsgálat, amelynek során, mint ismeretes, Bessenyeit először személyesen kihallgatták, majd írásos nyilatkozatot kértek tőle. Az 1774 januárban tartott vizsgálatnak, amelynek aktáira Gálos Rezső is hivatkozik, sokkal nagyobb jelentősége és némiképpen más tónusa volt, mint ahogyan a monográfia írja.⁸ Gálos Rezső úgy értelmezi az aktákat, mintha a vizsgálat elsősorban Bessenyei személye ellen irányult, s mintha Eszterházy kancellár attól tartott volna, hogy Bessenyei alkalmazásával egy sereg ügy intézése kicsúszik a kancellária hatásköréből. Ez a feltételezés nem állja meg a helyét: az osztrák birodalom kormányhatóságait olyan szervezettség jellemezte, hogy a legerősebb személyes befolyás sem okozhatta az ügyintézés menetének felborítását; Eszterházy egyébként is sokkal jobban ismerte az uralkodónőt, hogyesem ilyentől kellett volna tartania. A Bessenyei-monográfia szerint a kancelláriai beszámoló szól a bugyi gyűlésről, Beleznay megválasztásáról, de „mind e fölött hallgatólag szemet lehetne hunyni. Ámde az történt, hogy egy bizonyos Bessenyei György kilépett testőrtiszt a külvárosban házat bérelt, azt szépen berendezte, és mint mondják, magát a nem-katolikusok rezidensének, sőt ellenőrének híreszteli. Erre már mégis közbe kellett lépni.”⁹

A valóságban a terjedelmes feliratban Eszterházy kancellár és Ürményi József tanácsos azt írja, hogy a kancellária hallott ugyan a bugyi összefövetelről s arról, hogy Beleznay körül történik valami, a hír azonban inkább csak szóbeszéd volt, nem elegendő alap arra, hogy foglalkozzanak vele. Amikor azonban Bessenyei kilépett a testőrségből és a magyarországi akatolikusok revizorának vallotta magát s mindehhez a királynő hozzájárulására hivatkozott, lehetővé vált, hogy e konkrét adatok birtokában Mária Teréziához forduljanak. Az a megfogalmazás, mintha ez a királynő kérdőre vonását jelentette volna a kancellár részéről, persze erős túlzás. Mária Terézia kijelentése, hogy kérdezzék meg Bessenyeit, szintén nem értelmezhető úgy, hogy „nem türte” a beavatkozást, hanem éppen szabad folyást

⁶ RÉVÉSZ Imre: Simai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez. Bp. 1959. 41. Ugyanabban a műben részletesen szól Domokos Lajosról is. – L. még MOLNÁR Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Bp. 1939. c. műve Szilágyi Sámuel és Domokos Lajos c. fejezeteit. – Kazinczy Ferenc: Debreczeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel Élete. = Tudományos Gyűjtemény 1820. VIII. 93–104.

⁷ LISZKAY József: A bugyi konferentzia és a konvent. = Magyar Protestáns Figyelő 1876. 319–322. – Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára VII. 1060. sz. Torkos Jakab – Ráday Gedeonnak. 1774. IX. 18. – Uott. 1097. sz. Kun János – Ráday Gedeonnak. 1775. I. 11.

⁸ Országos Levéltár (A továbbiakban OL) A 39 Acta generalia 299/1774. Bessenyei nyilatkozatának szövegét egy másik másolatból közli: GORZÓ Gellért: Bessenyei-keziratok a Ráday-könyvtárban. Itk 1916. 87–88. – OL A 39. Acta generalia 610/1774.

⁹ GÁLOS: i. m. 130.

engedett a hivatalos eljárásnak. Ezután került sor Bessenyei kihallgatására, majd írásos vallomást kérték tőle. A vizsgálat eredményét a kancellár döntésre a királynő elő terjesztette.¹⁰

E felterjesztés két részből áll, az első az egész egyetemes főgondnoki rendszerrel foglalkozik, amelyet azért nem akar elfogadni, mert feloldaná azt az 1715-ös megszorítást, miszerint a protestánsok *nomine communi* nem adhatnak be kérvényt vagy sérelmi panaszt. A kancellária szerint a bugyi gyűlésen bevezetett szervezeti változás messzemenő következményekkel járna: a protestánsoknak a bevallott célon kívül más, titkos céljaik is vannak vele, ahogyan a Bihar megyei református birtokos nemesek beadványa tanúsítja. Az új rend megtűrését azért is veszélyesnek tartja a kancellár, mert az evangélikusok és a keleti ortodox egyház hívei azonnal hasonló változtatást kívánnának, s ők is több személlyel akarnák képviseltetni magukat az udvarnál.

A felirat második része foglalkozik Bessenyei személyével, illetve állásának kérdésével. A kancellár Bessenyeinek abba az egyébként valóban nem igaz kijelentésébe akaszkodik bele, hogy évi 2000 forintos fizetését kizárólag Beleznay „keresztényi könyörületességéből” kapja. A feladathoz képest sokallja az összeget, s kijelenti, hogy ha az állás csak Beleznay életében áll fenn, mint ahogyan Bessenyei nyilatkozatából következik, néhány évre nem érdemes ekkora feltűnést és zavart kelteni a többi felekezet körében. Tiltakozásának fő oka azonban Bessenyei írásbeli vallomásának az a passzusa, amely szerint azért van szükség a szolgálatára, mert az ágens megbízhatatlansága és hozzá nem értése miatt a protestáns ügyek intézése nincs rendben. A kancellár ezt a kijelentést a maga hivatala sérelmének tekinti, nem azért, mert „Nagy Sámuel bizonyára megtalálta a módját, hogy a maga megvilágításában tájékoztassa a kancelláriát a készülő változásról”.¹¹ Nagy Sámuel alighanem nagyon is csekély jelentőségű személy volt ahhoz, hogy a kedvéért mozgásba lendüljön az egyik legfőbb kormány-szerv. Eszterházy Ferenc világosan kijelenti, hogy mivel az ágensnek semmiféle beleszólása sincs a döntésekbe s feladata csak a kérvények benyújtása és esetleg elintézésük sürgetése, Bessenyei kijelentése tulajdonképpen a dicasteriumok és a kancellária pártatlanságát vonja kétségbe. Ha a protestánsok nincsenek megelégedve az ágensükkel – írja –, válasszanak helyette másikat, Bessenyei azonban keresse a szerencséjét más úton.

Mária Terézia döntése a Bessenyei-monográfia szerint ennyiből állt: „Die ganze Sach fallen zu lassen, nichts zut thun.” Pedig van folytatása s ez a döntés lényege: „Komt er hieher, so ist er wie ein anderer particular, gehet er in negotia ein, so kan man ihm alsdann melden was man vor gutt finden wird. Ich werde von ihm keine instanzen, noch weniger in religiosis annehmen.”¹²

Vagyis a királynő engedett, kijelenti, hogy magánembernek tekinti Bessenyeit, ha tárgyalni próbál, megfelelő választ adnak majd neki – magyarul lerázzák –, vallásügyekben pedig végképpen semmiféle beadványt nem fogadunk el tőle. Mária Terézia tehát – miután Grass báróné és Kollár közbenjárására formailag Beleznay titkáráként, valóban azonban az egyházkerületek költségére rendezte Bessenyei civil megélhetésének kérdését – kevéssel utóbb a kancellária kívánságára éppen annak a hivatalos munkának a betöltőjeként nem ismerte el, amelyért a fizetését kapta. Bessenyei ebből csak annyit vett tudomásul, hogy Bécsben maradhat, bár munkaköre némileg megváltozik, s ezt haza is megírta: „... az udvar ... hogy dolgozzam, akarja, nem instantiákban ugyan, hanem azoknak informatiójában, és minden egyéb dolgokban, melyek részünkről a közönséges jónak előmozdítására hasznosok.”¹³ Lehet, hogy nem firtatta az általános megfogalmazás homályos tartalmát, pedig a későbbi súlyos és sorsdöntő következmények mind ebből a döntésből származtak.

Beleznaynak hamarosan napnál világosabban tudomására hozták, hogyan áll a pozíciója. Néhány hónappal a kancelláriai vizsgálat után a helytartótanács értésére adta, hogy egyetemes főgondnoki tisztét, vagyis magát a főkonzisztórium intézményét nem tekinti érvényesnek. Az újonnan kinevezett

¹⁰ GÁLOS: i. m. 129. – OL A 39. Acta generalia 610/1774.

¹¹ GÁLOS: i. m. 129.

¹² GÁLOS: i. m. 131. – OL A 39. Acta generalia 610/1774.

¹³ Bessenyei György – Szathmári Király Györgynek. 1774. III. 8. Közli ZOVÁNYI: Bessenyei. . . 39.

pozsonyi ágens, Mihályfalvi János olyan megbízólevelet adott be hivatalba lépésekor, amelyet Beleznay egyedül, mint a négy egyházkerület főgondnoka írt alá. A helytartótanács visszadobta a levelet, Mihályfalvinak külön-külön megbízólevelet kellett szereznie a másik három egyházkerülettől, és Beleznay Miklóstól is olyan credentialist kellett pótlólag bemutatnia, amelyet a generális csak mint a Duna melléki egyházkerület főgondnoka szignált.¹⁴ Ha tehát Beleznay okos vagy akár csak jóhiszemű politikus, levonja az esetből a következtetést, hogy ha a felsőbb hatalom nem ismeri el egyetemes főgondoknak, ő sem tekintheti magát annak; a négy egyházkerület elé tárja a megalázó esetet és döntésüket kéri. Mivel a Beleznay család levéltára 1945-ben elégett, s korábban nem készült a generális egyéniségét bemutató részletes portré, csak az egyházkerületi levéltárakban és egyébütt fenmaradt iratok alapján remélhetjük megismerni személyét. A Bessenyei- és Nagy Sámuel-ügyben játszott szerepe mindenesetre azt sejteti, hogy sem a politikusgondolkodás képessége nem adatott meg neki, sem hiúsága nem engedte, hogy magának és másoknak bevallja, hogy társadalmi és személyi súlya korántsem olyan nagy, mint amilyennek ő és hitsorsosai remélték. Mindehhez járul az az alighanem katonai hivatásából eredő tulajdonsága, hogy ellentmondást nem tűrve szeretett parancsolgatni.

Nem csoda, hogy az egyházkerületek a következő években elégedetlenkedni kezdtek Beleznay és Bessenyei működése miatt, hiszen ilyen körülmények között tevékenységüknek nem volt, nem is lehetett semmiféle eredménye. Természetesen következett a helyzetből, hogy Bessenyei leveleinek hangja az első kapcsolatteremtő bemutatkozások után hamarosan megváltozott. Kezdetben így írt: „ha uram bátyámék a titkos hír tételemre figyelmeznek s el nem árulnak, kevés idő alatt a státusunk oly lábra jön, melyet soha még senki nem reméltett volna.” Kevésel később: „Ha össze állunk csendesen, ígérem azt, hogy esztendő alatt csuda lesz hazánkban a változás, mi vallásunkat illeti.” Egy évvel később azonban már így ír: „ő Felsője már most teljességgel hallgatásunkat és csendességünket akarja, megértett már bennünket eléggé, és azt mondja, *legyen magunknak annyira való belátásunk, hogy a dolognak egyszerre való hirtelen változását ne kívánjuk*” – s a példákat tovább lehetne szaporítani.¹⁵

Nem kívánjuk részletesen vizsgálni Bessenyei egyházi működésének indítékait, tevékenységére vonatkozólag pedig meglehetősen kevés konkrétumot tárt fel eddig a kutatás. Túlzottan érezzük azonban Zoványi Jenőnek azt a Bessenyei-tanulmányában foglalt ítéletét, amely szinte teljesen elvitatja tőle a jóhiszeműséget s hivatalvállalását kizárólag anyagi indítékokkal magyarázza. Bessenyei elhatározását kétségtelenül nagy mértékben befolyásolja az, hogy a hetvenes évek olyan egzisztenciális bizonytalanságot jelentettek számára, amelyben csak megalkuvás árán tudott magának pozíciót teremteni. Felekezeti szolgálatba lépése azonban önmagában még nem jelentett komoly engedményt felvilágosult nézeteiből, pontosabban szólva deizmusával nem áll egyedül az egyházzal szoros kapcsolatban lévő személyiségek között, hiszen ekkoriban még a lelkészek, sőt a superintendensek sorában is akadtak, akiket megérintett a deizmus szelleme. A kancelláriára beadott panaszoknak egyébként sem volt semmi közük dogmatikus kérdésekhez, az ágensnek olyan sérelmi kérvények benyújtását, sürgetését kellett intéznie, amelyeket minden a tolerancia szellemében gondolkodó fő jogosnak ismerhetett el. Bessenyei azonban a fentebb említett döntés miatt nem tudhatott – bár az is nagyon valószínű, hogy nem is nagyon akart – ilyen feladatokat ellátni. Alighanem erősen túlbecsülte a maga személyének súlyát az udvarnál, s úgy vélte, hogy adott esetben pusztá véleménynyilvánítása kedvező irányban befolyásolhatja a döntéseket. De megalkuvás nélkül vállalkozhatott a református egyház szolgálatára, sőt éppen felvilágosult nézetei indíthatták arra, hogy vállalja annak a szabadságában korlátozott felekezeti képviselőt, amelyhez születése révén maga is tartozott s amelyhez gyermekkori emlékek kapcsán érzelmi szálak fűzték. Álláspontját Eszterházy kancellárhoz írt, a vizsgálat során

¹⁴ Beleznay Miklós megbízólevele: Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VII. 1109. sz. 1775. V. 28. – Uott 1110. sz. Mihályfalvi János – Ráday Gedeonnak. 1775. VI. 7. – Uott 1113. sz. Torkos Jakab – Ráday Gedeonnak. 1775. VII. 25.

¹⁵ Bessenyei György – Szathmáry Király Györgynek. 1773. III. 29.; 1773. IV. 27. és 1774. VI. 13. Közli: ZOVÁNYI: Bessenyei. . . 37, 38, 40.

benyújtott levelében fogalmazza meg, amelyben szót emel a polgári jogok és kötelességek egyenlőtlen, a felekezeti hovatartozás szerinti megosztása ellen (természetesen az adott társadalmi struktúrán belül), s hitet tesz a társadalmi intézmények szükségszerű változása, fejlődése mellett.¹⁶ Ez a levél Bessenyei igen nagy jelentőségű nyilatkozata, később részletesebben is kifejtett gondolatainak korai megfogalmazása. De bármennyire magán viseli is ez a beadvány a felvilágosodás eszméinek hatását, nem tartalmazott olyan radikális gondolatokat, amelyeket a kancellária vezetőinek veszedelmes voltuk miatt üldözőik kellett volna. Döntésük elsősorban az egyetemes főgondnoki intézmény ellen irányult, s ha Bessenyei személyét is érintette, az főként abból következett, hogy az ő titkári alkalmazása Beleznay főgondnokságának függvénye volt. Ha ezen túlmenő további, Bessenyei személyét illető motívumokat keresünk a kancellária állásfoglalásában, azt látjuk, hogy Bessenyei Nagy Sámuel ágens ellen irányított kritikája célt tévesztett s az ágensnél sokkal nagyobb hatalmasságokat sértett meg. Nem lehetetlen az sem, hogy Eszterházy és Ürményi ellenszenvét Bessenyeinek Kollár Ádámhoz fűződő kapcsolata is erősítette. Bécsben nyilvánvalóan közismert dolog volt, hogy Kollár Ádám Bessenyei pártfogója az udvarnál. A kancellária és Kollár művelődéspolitikai felfogása között pedig éppen ezekben az években éleződött ki az ellentét; aligha véletlen, hogy amikor Kollár összbirodalmi iskola-reformterve megbukik, s Ürményi 1775 augusztusában bekapcsolódik a tanügyi bizottság munkájába, egy hónap múlva Kollár megszűnik a bizottság tagja lenni. A kancellária Bessenyei alkalmazása elleni döntését mindez bővegesen indokolja. De mi lehetett ugyanakkor, 1772–1774-ben a református egyház papi és világi vezetőinek a véleménye Bessenyeiről? Feltételezhető-e, hogy a maguk maradi s Bessenyei felvilágosult nézetei miatt ellenszenvvel fogadták a kinevezést? Nem lehetetlen, hogy akadtak, akik az egyetemes főgondnokság bevezetését és a titkár kinevezését, csak mert változást jelentett, helytelenítették, ilyenekről azonban nem tudunk. S mit tudhattak Magyarországon Bessenyeiről? Amennyiben olvasták nyomtatásban megjelent korai munkáit, a *Hunyadi László tragédiáját*, az *Eszterházi vigasságokat*, az *embernek próbáját*, *Ágis tragédiáját* és *Buda tragédiáját* ismerték tőle. Egyik sem tartalmaz veszedelmesen radikális gondolatokat. Ha viszont az otthoniak kezébe került Bessenyei fordítása, a *Szent Tamás apostol, mint ellene állhatatlan bizonyága a Jesus Krisztus istenségének*... című prédikáció magyar nyelvű kiadása, akkor a legkonzervatívabb lelkész vagy világi egyháztag is megnyugodhatott a konzisztórium titkár nézetei felől. E művel kapcsolatban van ugyan olyan felfogás – Halász Gáboré –, amely szerint Bessenyei alapjában véve szívesen vállalta a katolikus szellemű hitvédelmi munka fordítását, s hogy a mű a katolikus egyházhoz való közeledésének korai jele; Gálos Rezső pedig azt feltételezi, hogy a fordítás miatt Bessenyeinek családja és hitsorsosai neheztelésétől kellett tartania.¹⁷ E feltételezések ellen szól, hogy egyrészt a bevezetésből nyilvánvalóan kitűnik, hogy Bessenyei, óvatosan ugyan, de elhatárolja magát a mű mondanivalójától, másrészt pedig a 18. század apologetikus irodalmában mind katolikus, mind pedig protestáns részről gyakoriak voltak a minden keresztény felekezet által közösen vallott hittételekre alapított munkák, s az ismeretlen prágai német pap által választott témát, Jézus istenségének bizonyítását a feltámadásból, ugyancsak több, különféle felekezethez tartozó szerző feldolgozta már korábban is. Bessenyeinek aligha kellett komoly helytelenítéstől tartania a fordítás miatt, mivel szó szerint igaz, amit a bevezetésben mond, hogy semmi, a református hittételekkel ellenkező állítás nincs a beszédben.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy nem meggyőződésből, sőt lehet, hogy valóban parancsra készítette el a fordítást (az sincs ugyan kizárva, hogy miután számot vetett azzal, hogy polgári egzisztenciája megteremtéséhez szüksége van az uralkodó segítségére – némi rábeszélésre –, a maga jószántából kész volt engedményt tenni); a prédikációval

¹⁶ Közli: SZINYEI Gerzson: Bessenyei György ágens korából. = Figyelő 1879. VII. 155–159.

¹⁷ HALÁSZ Gábor: Két Bessenyei-dokumentum = Itk 1933. 296–298. – GÁLOS: i. m. 119. Gálos Rezső utóbb szól a prédikáció szabadgondolkodás-ellenes tendenciájáról is, megfogalmazása azonban a mű „korszerűségének” és a szerző „valósággal jól számoló, művelt” voltának hangsúlyozásával inkább tompítani kívánja a fordító és szerző nézetei közötti ellentétet.

¹⁸ A’ szent Apostol Tamás... Bizonyosága... Ford. Bessenyei György. Pozsony 1773. 60.

kapcsolatosan legjellemzőbb és témánk szempontjából is legfontosabb tény azonban az, hogy a prédikáció refrénszerűen az „erős lelkek” nézeteivel, leggyakrabban a név szerint is többször idézett Rousseau-val szemben bizonyítja Jézus istenségét. Minthogy a szövegben ilyen passzusok olvashatók: „Akarja valami erős Lélek Volterral (noha ezen nyilvánvaló Átok Prédikáló székbe nevezetni érdemetlen) vagy Russóval mondani. . .”, a kortársak szemében – amennyiben ismerték a fordítást – Bessenyei a királyi parancsra hivatkozó szavai ellenére sem lehetett radikálisan vallásellenes nézetek megtestesítője, hiszen ebben az időben a fordított mű kiválasztása általában a munka szellemével való azonosulást is jelentette. Bessenyei sorsának alakulását tehát nem a kancellária Nagy Sámuel által szított ellenszenvé döntötte el, nem is az egyházkerületek konzervativizmusából eredő tiltakozása egy szélsőségesen felvilágosultnak ismert személyiség alkalmazása ellen, hanem más, egyházi szolgálatával kapcsolatos események.

*

Beleznay Miklós, aki a bugyi végzéseiben kötelezte magát, hogy csak a konzisztórium jóváhagyásával fog közös ügyekben eljárni, nem tartotta meg ígéretét s ezért 1775-ben ellentétbe került az egyházkerületekkel s felajánlotta lemondását. Ezt nem kívánták tőle – bár mint láttuk, voltaképpen nem volt miről lemondania –, de figyelmeztették, hogy „a hírünk nélkül bé adott Írásokban vagy declaratiókban meg nem egyeztünk”¹⁹ s felszólították, hogy tudtuk nélkül a közösség nevében ne nyilatkozzék többet. Beleznay bizonyosan gyakran keltett ellenérzést levelei tónusával is, amikor ellentmondást nem tűrő hangon utasította nemcsak az egyházkerületeket, de az időközben dunántúli főgondnokká megválasztott, s vele legalábbis egyenlő társadalmi ranggal és egyházi tekintéllyel rendelkező Ráday Gedeont.²⁰

Ráday főgondnokká választása az ügynek olyan mozzanata, amely figyelmet érdemel, a továbbiak során ugyanis ő lett a Bessenyei-ellenes tábor egyik középpontja. Az a Nagy Sámuel bécsi ágens, akit Bessenyei kancelláriai vallomásában megvádolt s akitől Beleznay mindenáron szabadulni igyekezett, korábban csaknem tíz esztendeig ifjabb Ráday Gedeon nevelője volt, külföldi tanulmányútján is állandó levelezésben állt volt gazdáival, akik – mint egyik levelében írja – mindig atyai-anyai indulattal voltak hozzá. Bécsi működése idején – mint a Rádaynak szóló levelei tanúsítják – Ráday könyveszerzéseitől háztartási szükségleteinek kielégítéséig minden ügyes-bajos dolgát ő intézte. Ráday viszont teljhatalmú kezelője volt Nagy Sámuelné péceli jószágainak.

Maga Nagy Sámuel Bessenyei hatásának tulajdonította Beleznay Miklós ellenszenvét maga iránt. Az első Nagy Sámuel-ellenes nyilatkozatot kétségkívül Bessenyei tette említett kancelláriai beadványában, ez azonban tónusában meg sem közelítette Beleznay leveleinek hangját, aki Judásnak, árulónak titulálta Nagy Sámuelét. Beleznay volt az is, aki, elsősorban személyes hiúságában megbántva, csúnya hajsztát indított az ágens ellen. Az ügy előzménye az volt, hogy két panasztevő feljelentette Nagy Sámuelét a kancellárián, mert nem voltak megelégedve az elintézés módjával. A vizsgálat azonban teljesen szabályszerűnek találta Nagy Sámuel eljárását és felmentette. Beleznay kemény hangú levelet írt az ágensnek, megfenyegette, hogy törésre viszi a dolgot. A válasz hasonló tónusban íródott, s belőle tudjuk meg, hogy Nagy Sámuel Bessenyei személyében látta a generális felbujtóját: „Valaki más. . . régen concipiált passióját kívánta. . . egyenesen a legfőbb helyen kiönteni. . .”, céloz a kancelláriai beadványra, ő gerjesztette fel Beleznayt is. Ha Nagy Sámuel ártani akarna az illetőnek, „mint már ő nékem minden igaz ok és fundamentum nélkül másodszer akart, lett volna mind okom, mind materiám reá, de kedveztem az ő erőtelenségének mind eddig és csak szemlélttem, hogy az még mikre

¹⁹ Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VII. 1131. sz. A tiszántúli egyházkerület – Beleznay Miklósnak. 1775. XI. 21.

²⁰ Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VII. 1085. sz. Beleznay Miklós – Ráday Gedeonnak. 1774. XII. 7.

megyen". A levél végén azt írja, intse meg a generális Bessenyeit, mint a maga emberét, mert ő is szereti a becületét, s ha kinyitja a száját, kiderül, hogy olyan könnyen eligazíthatnak-e mindent, mint ahogyan állítják.²¹

Beleznay erre három pontba foglalt vádat juttatott el az egyházkerületekhez Nagy Sámuel ellen. Az első két pont a két említett panasztevő ügye volt, amelynek érdemi részében a kancellária már döntött ugyan, ezt azonban Beleznay „elfelejtette” megírni. A generális valójában azért haragudott, mert megtudta, hogy az ágens mindkét panaszos előtt lekicsinylőleg nyilatkozott róla (az egyik jelenlétében e szavakkal vágta földhöz a botját: „csak ennyit ér itt a generális!”, a másiknak pedig kijelentette, hogy Beleznay semmit sem tehet az ügyében, csak ő). E két, személyét ért sértést Beleznay megtoldotta egy harmadikkal, amellyel, úgy gondolta, végleg elsöpri majd az útból az ágens. E vád szerint Nagy Sámuel kijelentette, hogy „jobb volna nekünk most is Bocskay ideje” és hogy „jobb volna nekünk a Rebellio, mint az ő Felsége kegyelme”.²²

E kijelentések kapcsán a generális nem riadt vissza az egyházkerületek megfélemlítésétől sem: az eset híre, mint írja, elterjedt az udvarnál s ő attól tart, hogy őfelsége most azt figyel, eltűrik-e a történeteket a protestánsok. „Qui tacet, consentire videtur” – írja említett levelében. Ő, mármint Beleznay ilyesminek nem teheti ki magát, az ő egyetértésével Nagy Sámuel nem maradhat ágens. „Ha tudván nem adatok satisfactiót és ezen Fölségünket megbántott embert innen el nem parancsoltátok, most én Capitálisomból ki hajtom, a ti hívségekről pedig tudom, mit ítélek. . . A dolog igazsága pedig olly nyilván vagyon Agens Ur ellen, hogy kérdésben sem vétethetik.” Követeli, hogy minden további vizsgálat nélkül bocsássák el, s rögtön megoldást is ajánl a helye betöltésére.

Az egyházkerületek azonban nem fogadták el az ukázt, közölték, hogy a vádlottat nem lehet meghallgatás nélkül elítélni, különben is mindeddig értelmes, jó karakterű embernek mutatkozott. A harmadik vád nem is az ő hatáskörükbe tartozik. Később utána jártak a dolognak s kiderült, hogy Nagy Sámuel ellen nem hogy semmiféle eljárás nem indult Bécsben, de még csak nem is hallottak az állítólagos köztudott felségsértésről. A dunántúli superintendens még azzal is megszegényítette Beleznayt, hogy szemére vetette, amiért nem közölte velük, hogy a kancellária a feljelentés két első vádpontja alól már régen felmentette a vádlottat.²³

Külön érdekessége a történetnek, hogy az egyházkerületi döntés szellemi forrása nagy valószínűséggel megállapítható. Az ügynek e mozzanatánál kapcsolódik be az eseményekbe Teleki József, a további fejlemények egyik főszereplője, Ráday Gedeon unokaöccse, aki ugyancsak évtizedek óta ismerte Nagy Sámuelt, minthogy egy időben tanultak a bázeli egyetemen. Teleki anyja, Ráday Eszter és felesége, Királyfalvi Róth Johanna révén Magyarországon is tekintélyes birtokokkal rendelkezett, s éppen a hetvenes években egyre inkább bekapcsolódott a közéletbe, elsősorban egyházi és iskolai téren. 1777-ben Szilágyi Sámuel superintendenshez írt leveleiben részletesen szól a Teleki–Bessenyei, ill. Bessenyei–Nagy Sámuel közötti ellentétről. 1777. június 24-én kelt az a terjedelmes levele,²⁴ amelyben – egyebek között – több oldalról vizsgálja a megvádolt Nagy Sámuel ügyét s kijelenti, hogy a vádat bizonyítani kell, a vádlottnak pedig lehetőséget adni a védekezésre. Teleki József – mint számos adat bizonyítja, 1776–1777-ben igen intenzíven tanulmányozta Rousseau műveit, mivel ifjúkori műve, az *Essai sur la foiblesse des esprits-forts* bővített átdolgozására készült. 1761-ben Rousseau Montmorencyban ígéretet tett neki, hogy maga fogja a könyvecskét új formába önteni: „Mais

²¹ Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VII. 1149. sz. Beleznay Miklós – Nagy Sámuelnek. 1777. III. 5. Uott. 1150. sz. Nagy Sámuel – Beleznay Miklósnak. 1777. III. 12.

²² Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VII. 1151. sz. Beleznay Miklós – Szilágyi Sámuelnek. 1777. V. 26. Mellékletei uott 1152–1154. sz.

²³ Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VII. 1155. sz. Szilágyi Sámuel – Beleznay Miklósnak. 1777. VI. 9. – Uott 1157. sz. Torkos Jakab – Beleznay Miklósnak. 1777. VII. 6. – Uott. 1160. sz. A Tiszántúli egyházkerület – a Duna melléki egyházkerületnek. 1777. X. 7.

²⁴ Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára. Vegyes levelek. 86. Teleki József – Szilágyi Sámuelnek. 1777. jún. 24.

les Lettres de la Montagne n'étoient surement pas une nouvelle édition de mon livre" – teszi fel a kérdést Teleki inkább önmagának, mint párizsi barátjának 1777. február 17-én írt levelében.²⁵ Bizonyos tehát, hogy ekkortájt nagy figyelemmel olvasta végig a Lettres de la montagne-t, amelynek első levelében Rousseau így panaszodik: „cette manière de procéder étoit même contraire à la règle du Droit naturel admise chez tous les Peuples, laquelle exige que nul ne soit condamné sans avoir été entendu dans ses défenses.”²⁶ Valószínű, hogy Nagy Sámuel védelmének e modern polgári jogfelfogást tükröző szelleme közvetlenül Rousseau művéből vette eredetét, mivel Teleki Szilágyi Sámuelhez írt levelei ismeretében vitathatatlan, hogy a tiszántúli superintendens döntése Teleki befolyására született meg.

Nem érdemel firtatni, mondott-e Nagy Sámuel olyasmit, amivel megvádolták, vagy se. A protestánsok sérelmi ügyeknél mindig a békekötésekre, köztük a bécsi békére, tehát Bocskay idejére, továbbá a szokásokra és törvényekre hivatkoztak. A hiúságában megsértett Beleznay politikai sikra próbálta terelni az ügyet s a rebellió hangoztatásával valóban könnyen megfoszthatta volna állásától az ágenst. A további események szempontjából különösen az eset dátuma érdemel figyelmet: Beleznay és Nagy Sámuel összecsapására 1777 márciusában került sor, Beleznay feljelentésének kelte 1777 májusa. Az esemény időben egybeesik Bessenyei és Teleki ismert összetűzésével, sőt a kettő között más szoros összefüggést is megállapíthatunk. Bessenyei és Teleki viszályát nem érthetjük meg a Nagy Sámuel elleni támadások hátterének ismerete nélkül.

*

1777. március első napjaiban Pesten összegyűltek a magyar református egyház képviselői, hogy egy fontos kérdésben döntsenek. Előző évben, 1776. augusztus 4-én jelent meg Mária Terézia iskolaügyi rendelete, amelynek a gyakran idézett kijelentés alapján, hogy az iskolaügy politikum, az egységes magyarországi iskolarendszer megteremtése volt a célja. A rendelet tíz kerületre osztotta az országot s élükre magas társadalmi állású, kivétel nélkül katolikus vallású főigazgatókat állított. A főigazgató joga nemcsak az ellenőrzésre terjedt ki, beleszólhathott a tanítással kapcsolatosan mindenbe, anyagi és személyes kérdésekbe, a tanárok, tanítók kinevezésébe is. A szakirodalom szerint két ellentétes álláspont ütközött össze ezen a pesti gyűlésen, egyik párt – élén Beleznayval – az önálló protestáns főigazgatóság megszervezését kívánta s főigazgatói posztra maga a generális pályázott. A másik – amelynek vezére Teleki József volt – azt akarta kérni az uralkodótól, hagyja meg eddigi autonómiájukat. A két tábor álláspontjának részletes elemzésére itt nincs mód, most csak a Bessenyei-irodalomban megrögződött állítást szeretnénk szemügyre venni, amely szerint a Beleznay-Bessenyei-csoport álláspontja reális lehetőség volt, sőt a protestánsok számára az egyedül kívánatos és lehetséges megoldást jelentette, amelyet azonban az ellentábor a maga nézetének elfogadtatásával megakadályozott.²⁷

Az ülésen elsőnek Beleznay szólalt fel s a maga álláspontjának alátámasztására felolvasta Bessenyei hozzá írt leveleinek néhány passzusát. E leveleket eddig nem ismerte a Bessenyei-irodalom, tartalmukról csak a jelenlevő debreceni főbírónak, Domokos Lajosnak egy leveléből tudunk: „Elovvastattak azért Bessenyei úr leveleinek némely darabjai, a melyek úgy mint voltak, korántsem jutnak eszembe, hanem

²⁵ TOLNAI, Gabriel: La cour de Louis XV. Journal de voyage du comte Joseph Teleki. Bp. 1943. 178–179.

²⁶ ROUSSEAU: Lettres écrites de la montagne. Genève, 1781. 15.

²⁷ GÁLOS: i. m. 136–139. Arra vonatkozólag, hogy Teleki maga akart volna főigazgató lenni, még céltzást sem sikerült sehol találnunk. Gálos Rezső talán arra alapította állítását, hogy Teleki József II. József uralkodása idején valóban a pécsi tankerület főigazgatója lett. Gálos fejtegetése azonban sem részleteiben, sem konklúziójában nem áll helyt; Mária Terézia elutasította ugyanis a Teleki-fogalmazta, az autonómiát fenntartani kívánó instanciát, de a protestáns iskolák ennek ellenére mind Mária Terézia, mind II. József uralkodása idején lényegében megőrizték önállóságukat.

ilyenekből állottak hogy a r.c. urak directiója alul ki fogja ő felsége oskoláinkat venni nem sokára. . . már munkában is van a plánum, mely szerint a mi oskoláink kihagyattassanak és abban a plánumban Ürményi Urral együtt Bessenyei úr is dolgozik.”²⁸ A Tiszántúli Egyházkerület Levéltárában megvannak azok a Bessenyei-levelekből készült kivonatok, amelyekben nem nehéz felismerni a Domokos által idézett szöveget: 1777. január 30-án így írt Bessenyei György: „Commissióm vagon tehát a Méltóságos Urnak [Beleznaynak] meg írni és részemről alázatosan jelenteni hogy az ő Felsége Planumából mi Protestánsok egészen ki vagyunk Systema szerint hagyva, úgy hogy ő Felsége telyességgel semmi tanításnak módjának változásába magát semmit úton módon avatni nem kívánja. Az Inspectoroknak nem tsak nállunk nints hatalmok leg kissebb változást is tenni, de Catholicusoknál is a Systema szerént: rendből egy tűnyit sem változtathatnak, tsak arra vigyázzván egyedül ha úgy viteték é végbe a Planum mint az el végezték.”

A február 21-én kelt levél ezeket tartalmazta: „A dolognak végbe vitelében arra fogok törekedni, a mi egész Hazánknak, különösen Statusunknak elő menetelére fog lenni. Az Ürményi Referens Ur oskola systemájának utolsó két részi (mert négy részre van osztva) most van vizsgálás alatt, melly mihelyt a már helyben hagyatott két első Részhez adatik dólgaink nyilván meg indulnak. A felőlünk teendő végzésben magamnak is vélek kell lennem, kik e részben mindent tehetnek, hozzám hajlandósággal, sőt nagy kegyességgel viseltetnek. Már igyekszem dél után a Vice Cancellarius Ő Excellentiájához és Ürményi Referens Urhoz menni, hogy előttök a következőkről szót tévén, nálok még mindenben nagyobb világosságot adhassak, mert mind itt, mind ő Felségénél is magunknak kell dolgunknak egyenességet úgy forgatni, hogy a nagyobb részekre nézve is helyben hagyatván benne elő menetelünk engedtessek. . .”²⁹

A gyűlés résztvevői felhőrdültek, mert a levélből kitént, hogy a generális a korábbi figyelmeztetés ellenére se változtatott módszerén, hiszen éppen azért gyűltek össze, hogy megállapodjanak a teendőben, ő pedig titkára útján már megbízás nélkül lépéseket tett. Az, hogy Beleznay felolvasta Bessenyei levelét a gyűlésen, ismét csak politikai érzéke hiányára vall, hiszen ugyanilyen ok miatt volt már kellemetlensége az egyházkerületekkel; ha tehát okul az előzményeken, s mérlegeli szavai várható hatását, megelégedett volna azzal, hogy a gyűlés tudtára adja Bessenyei reményeit, s megpróbálja elfogadtatni velük azt a javaslatát, hogy várjanak a Ratio Educationis megjelenéséig és nyilvánosságra hozataláig.

Az azonban kétségtelen, hogy a Bessenyei leveleiben kifejezett reménynek, illetve annak az információnak, mely szerint a Ratio megváltoztatja majd az előző évi tanügyi rendeletet, nem volt semmiféle alapja. Feltételezni is lehetetlen, hogy a kormány egy komoly megfontolás után hozott, országos jelentőségű rendeletet fél évvel a nyilvánosságra hozatala után lényegesen megmásítson az érintettek egyik csoportjának óhaját szerint, anélkül azonban, hogy ez a csoport tiltakozott vagy a rendelet megváltoztatását kérte volna. A külön protestáns tankerületi főigazgatóság pedig nem csekély formai engedményt, hanem az egész koncepció felborítását jelentette volna; az ügynek ilyen interpretációja tehát nem állja meg a helyét. Az is szembeötlő, hogy mivel Bessenyei maga írja, hogy a Ratio már „vizsgálat alatt” tehát készen van, ezután adott tájékoztatása már semmiképpen sem befolyásolhatta a benne foglalt, a protestánsokra vonatkozó döntést. Ugyanebben a levélben Bessenyei nem csak egy protestáns főigazgató kinevezése reményéről ír, de arra biztatja a lutheránusokat, gondolkodjanak, hogy ők kit neveznek majd ki főigazgatónak, tehát két, külön református és külön evangélikus főigazgató kinevezésében bízik. Értesülései nem megbízható forrásból származtak, hiszen a Ratio Educationis nem tartalmazott semmi olyat, amit ő tudni vélt. Ez a körülmény felveti a gondolatot, hogy vagy Kollár Ádámmal való közeli kapcsolata lazult meg ekkorra (aminek ellentmondó adatot ismerünk), vagy Kollárnak mégsem személyes szerepe volt a Ratio Educationis létrejöttében, hanem írásba foglalt gondolatai révén hatott a magyarországi iskolareform szellemére.

²⁸ Idézi SZÉLL Farkas XXII.

²⁹ Bessenyei György Ur Levelének Extractusa. Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára. Xerox-másolata a Ráday Levéltárban.

Az is kiderül Bessenyei leveléből, hogy a márciusi iskolaügyi beadványt maga Bessenyei sem tartotta a kedvező döntés akadályának: „Az Instantia, ha fel jó, félre vettetik, mint idején kívül való haszontalan lárma” – írja 1777. március 7-i keletű levelében Beleznaynak.³⁰

Bessenyei két korábban idézett levélkivonatának felolvasása után Teleki megkérdezte Beleznayt, kinek a rendelkezésére intézkedik Bessenyei s a generális válaszára, hogy ti. őfelsége parancsára cselekszik – ami, mondani sem kell, nem volt igaz, hiszen miért parancsolta volna neki Mária Terézia, hogy lépjen fel a tanügyi rendelet módosítása érdekében? –, valamilyen sértő megjegyzést tett rá. Szavait nem ismerjük, Bessenyei azonban mindenesetre hamarosan tudomást szerzett róluk s megírta, majd sajátkezű másolatban eljuttatta a címzetthez ismert Teleki-ellenes paszkvillusát. Teleki József először kételkedett Bessenyei szerzőségében, utóbb azonban a királyi tábla előtt Bessenyei Mihály és mások vallomásából megbizonyosodott róla. Ezután júniusig nem történt semmi. Teleki csak akkor fordult elégtételért a kancelláriához, amikor Beleznay májusban felségsértés miatt bevádolta Nagy Sámuel az egyházkerületeknél, s ezzel egyidőben Teleki személyével kapcsolatosan is olyan hírek kezdtek szállongani, hogy kegyvesztett lett az udvarnál. Teleki ellen nem volt hol feljelentést tenni, hiszen nem viselt semmiféle egyházi hivatalt, de megpróbálták személye iránt bizalmatlanságot kelteni.

A paszkvillus szövege régóta ismeretes,³¹ s tudjuk, hogy a sértett panaszát ad acta tették, ezeknek az eseményeknek az ismertetésére most nem térünk ki. A panasztételnek azonban csak egyik célja volt az, hogy elégtételt kapjon az elszenvetett sérelmért, Teleki audienciára akart eljutni az uralkodónőhöz, hogy tisztázza magát a róla terjesztett s állítólag Bécsből származó vádak alól.

Előzményként el kell mondani, hogy a márciusi gyűlés után, amikor a református egyház képviselői beadták a Teleki-fogalmazta iskolaügyi instanciát, döntés azonban még nem történt vele kapcsolatban, megkezdődött az új tankerületi főigazgatók iskolalátogatása. A református vezetők véleménye megoszlott a teendőköt illetően; voltak, akik kérni akarták, halasszák el a vizitációt a királyi döntés megérkezéséig, mások úgy vélték, jobb nem tiltakozni. Végül semmi sem történt, a látogatások lezajlottak, utóbb pedig megérkezett a beadványt elutasító királyi végzés.³² Az egyházkerületekben azonban az a hír terjedt el ekkor, hogy Péchy Gábor, a kassai tankerület főigazgatója panaszt tett a Sárospatakon tervezett ellenállás miatt, s Teleki Józsefet nevezte felbujtónak az ügyben, akire a királynő ezért megneheztelt. Ez a híresztelés feltűnően hasonlít a Nagy Sámuel kegyvesztettségéről szóló koholmányra, s írásos nyoma is Beleznay Miklós egy levelében található meg. Hogy az érdekeltek, Teleki József és Ráday Gedeon mégis miért Bessenyeit tartották értelmi szerzőnek, arra vonatkozólag nem sikerült semmiféle írásos dokumentumot találnunk. Teleki tehát Bécsbe ment, hogy tisztázza magát, s kiderült, hogy nincs ellene semmiféle vád, Péchy Gábor nem tett panaszt s Mária Terézia egyáltalán nem tud semmiről.

A kihallgatáson Teleki több témáról beszélt a királynővel. Kiderült, hogy ellentétben az otthon elterjedt hírekkel, senki sem hiszi róla, hogy egyedül ő készítette az iskolaügyi beadványt a többség véleménye ellenére – ilyen hírek is lábra kaptak ugyanis – senki sem vádolta azzal, hogy akadályozni akarta a vizitációt, Mária Terézia tagadta, hogy németre fordíttatta és tetszéssel olvasta volna Bessenyei Teleki-ellenes paszkvillusát, s végül ekkor tisztázódott az is, hogy a Nagy Sámuel elleni felségsértési vádról szóló híresztelés is koholmány. Tárgyunk szempontjából a kihallgatáson felvetődött témák legfontosabbika az, hogy Mária Terézia kijelentette: „... az egész dologról soha semmit sem hallott a minthogy öt Bessenyeit már soha nem is látta; hozza tévén ő Felsege, hogy az ő Felsege parancsolattyaiból soha semmi közönséges dologban nem dolgozott (az én kiemelésem, Cs. D.), mellyet úgy mond ő Felsege, ha ditsekszik mutasson valamit, er soll was aufweisen.”³³ Azt is mondotta a

³⁰ Uott.

³¹ Autográf másolata OL P 654 8. d. 31 tétel. L. még: Császár Elemér: Bessenyei György gúnyverse Teleki József gróf ellen. = ItK 1915. 478–481. – Az eredeti aktát l. OL A 39. Acta generalia 3110/1777.

³² MTA Kézirattár Ir. Lev. 2-r. 5. Ráday Gedeon – Teleki Józsefnek. 1777. VI. 13.

³³ Ráday Levéltár. A Ráday család levéltára. VI. a. Teleki József – Ráday Gedeonnak. 1777. VI. 19.

királynő, hogy Bessenyei az ő parancsára sem a magyar, sem a cseh és morva reformátusok dolgában nem tevékenykedik. Mária Terézia tehát nyilvánosan, évekre visszamenőleg megtagadta Bessenyeit, mint hivatalos egyházi ügyintézőt, s bár az előzőekben feltárt eseményekből tudjuk, hogy kijelentése valóban egybevág 1774-es, a kancelláriai felterjesztésre adott döntésével, a magyar református egyház egyik képviselője előtt csak most, három évvel később hangzott el, a legilletékesebb szájából, s Bessenyei ezáltal olyan színbe került, mintha évek óta szándékosan és tudatosan félrevezette volna megbízóit, holott, mint láttuk – annak idején maga sem fogta fel, vagy nem törődött vele, hogy a munkaköre megváltozásáról szóló homályosan megfogalmazott döntés voltaképpen pozíciójának megszűnését jelenti. Ebben a megvilágításban az 1777 tavaszán írt, Ürményivel való együttműködéséről szóló idézett passzus is szándékos valótlanágnak látszott, pedig, ha gondosan elolvassuk a levelet, láthatjuk, hogy *betű szerint* igazat írt benne. Persze nagy mértékben túlértékeli a maga jelentőségét s az idézett sorokat az-az igyekezet jellemzi, hogy Beleznay, s rajta keresztül a hazai református vezetők előtt ügybuzgó és befolyásos személyiség színében tűnjék fel. A levél amellet meglehetősen homályosan van fogalmazva, konkrétumot alig tartalmaz, nem csoda, ha nemcsak Domokos Lajos nem értette pontosan, mit akart mondani, amint idézett levelében láttuk, de még Teleki is így írt Ráday Gedeonnak: „Bessenyei Uram közöttünk el olvasott levelében olyat írt valamit, hogy az oskolák dolgában Ürményi Urammal edgyütt dolgozik, legalább Leveliből világossan azt hoztuk ki, s kellett ki hoznunk. E sem igaz, sőt Consiliarius Örményi Ur igen neheztelt érte midőn mondtam.” – „Hazugság, szeretetlenség, és abból folyó mások [ellen] alá való alaton áskálódás, magok kedveknek és hasznoknak efféle utakon való keresése, miniaturában a képek” – foglalja össze Teleki a Bessenyei–Beleznay-párt elleni vádjait.^{3 4}

Telekinek az audienciáról szóló részletes beszámolójára Ráday Gedeon két válaszlevelet írt gyors egymásutánban. Az első 1777. július 3-án kelt, a második 5-én. Minthogy a Bessenyei-kutatás megoldatlan kérdésként tartja nyilván Bessenyei és Ráday Gedeon viszonyát,^{3 5} idézzük a levelek legfontosabb részleteit, amelyekből világossan kitűnik az ok, amiért a minden irodalmi és tudományos törekvést támogató Ráday Gedeon távol tartotta magát Bessenyeitől. Első levelében ezeket olvashatjuk: „Atyafiságos kedves Uri levelét vettem minden illendőséggel, s nyilván veszem észre abból, hogy a ki tsak szántsándékkal vak lenni nem akar most meg szabadulhat hályogjátul, az melly eddig ellenzette, hogy Bessenyei György Uram tsavargó al utait ne lássa. Igen approbáltam, kivált az Publicumra nézve, hogy Mgs Uram Ötsém azon illetlen Pasquillal által való meg sértődését abba nem hagyta. Sőt úgy ítélem, hogy Nagy Sámuel Uram is kérhetne ellene satisfactiot, azon utolsó vádgyáért, mellynek nehezsége (ha igaz volna) majd tsak nem az Crimen Laesae Majestatissal atyafias: Most is pedig, ezen Vád mellett szednek voxokat Nagy Sámuel Uram ellen a Venerabilis Superintendentiaktul és Hellységektil, és ezen Vádbeli vétekért kérnek tudatlanul satisfactiot: s már actu (a mint informáltatom) Ketskemeth és Kőrös Várassa rossz opiniot is adott Nagy Sámuel Uram iránt, s többen is fognak olyant adni, ha az dolog nem praeveniáltatik. De mindenekfelett legg jobban kel tsudálkoznom azon, hogy Bessenyei Uram meg nem elégedvén azzal, hogy Uram Ötsémet meg motskolta és hogy Nagy Sámuel Uramat is kenyerétül s ha lehetett volna vádgyával betsületétül s majd nem életétül is meg kívánta fosztani: Hanem ezen felül Felsőes Uralkodó Királynéjára s Fejedelmére is olyanokat fog, az mellyek elméjében sem voltak és akármiképpen gondolkozzunk irántok, azon Felsőesnek kissebségére vagynak; Ugy hogy tsak ez az egy nagy vakmerőségű ditsekedéssel is Bessenyei Uramnak méltó animadversiot érdemelne, hozzá járulván mások ellen való áskálódása is, ha Felsőes Asszonyunk kegyelmessége felyül nem haladná ezen maga gondolatlan esztül származott hibáit. Én betstelenségében bizony nem gyönyörködöm, de meg valloam azt, hogy tsak nagyon szeretném, ha bé metződne az uttya, ha ezentul hitegető ámtásaival az világot ne tsalhatná; mert valameddig Bétsben lesz, mind addig lesznek olyanok az kik fognak nékie hinni, és bizony azokat Mgsos Uram Ötsém levele is meg nem világosittya annyival inkább nem convincalhatja (. . .) Én Dunántul való Tiszt. Superintendens

^{3 4}Uo.

^{3 5}NÉMEDI Lajos: i. m. 746.

Torkos Jakab Uramnak, ezen Postán akarom világossan meg írni, hogy opinion szerint méltónak nem tartom, hogy ezental Bessenyei Uramat fizessék, talán ha ezt mások is tőlle meg vonnák, legjobb módgya volna Bétsi lakássa vége vetésének.” Két nappal később írt újabb levelében Ráday még szigorúbban ítélte meg az ügyet, nemcsak Bessenyei fizetése megvonását kívánja, de arra biztatja Telekit, ne hagyja annyiban a paszkvillus ügyét: „Az Privata Personak ellen valo Pasquillusnak Frantzia országban az büntetése többire Exilium, mint ebben példa amaz hires Jean Bapt. Rousseau Poeta s több számlálhatatlanok, a Fejedelem legg kisebb meg sértődése pedig, még delicatabb materia.” Úgy véli, Nagy Sámuelnek sem kellene annyiban hagynia a dolgot: „Ugyanis az ollyan Calumnia. . . ha nem igaz. . . méltó hogy annak koholójának nyakában vissza forduljon, mert nagy dolog az, midőn valakinek nem tsak kenyerét, valaki illetlen utakon modokon el akarja lopni, ha nem magát is gyalazattal nagy veszedelemben hozni.”³⁶

Hogy a két tábor közt hogyan hozták-vitték a híreket, mutatja egy Bessenyeinek Beleznay generálishoz küldött leveléről készült kivonatos másolat, amelyben Bessenyei Telekinek az iskolaügyi instanciaról, Beleznay generálisról s magáról Bessenyei Györgyről tett, Bessenyei fülébe visszajutott kijelentéseiről számol be. S hogy teljesen bezáruljon a kör, a levélrészlet másolatát viszont valaki eljuttatta Teleki Józsefhez, s az ő hagyatékában maradt fenn. „Megértettem már Gróff Teleky millyen fortélyokkal akarja magát itt ki huzni. Így adja ki magát: 1° Eő néki az Instantiahoz semmi közí egyéb nintsen, sem belé másképpen nem avatkozott, hanem a Status maga kérte őtet, hogy az Instantiajokat igazítsa meg, mivel magok nem biztak eléggé magokhoz és eő ugy osztán emberségből cselekedte, mivel (mintha mondaná) az egész Statusnak nem vólt rá elég esze, s hozzá folyamadott tehát eő az Instantia be adását itt nem hadja ám helybe, mivel magát ekként mossa belőlle, sőt azt mondja, hogy sok helyen az hol az Instantia erőssen azaz gorombán vólt téve, eő gyengítette és hogy fel jött, vagy csináltatott, s bé adódott, annak nem oka, és így hát e részben, mindent a Status nyakában huz, és nem allegal, hogy igazsága vólt a Statusnak instalni.

2° A Mlgos Urat, úgy adja elő hogy tsak maga egyedül huzta ki magát az Instantia csinálásból etc. etc.

3° Róllam mondja, hogy az oskolai Catholicus Planumot én csinálom, és olly formán adott holmit elő, mintha azok a Referensek kissebségére vólnának.” A másolat a továbbiakban egy június 13-i Bessenyei-leveléből közöl még idézetet, amelyben Bessenyei Beleznay Miklósnak tudtára adja, „mitsoda politikával kíván Gróff Teleky itt el nyomni”.³⁷ Olyan – bár bizonytalan – hírek jutottak a fülébe, hogy Teleki azt mondja róla, Bessenyei a katolikus és református vallásról más nézeteket vall az uralkodónő előtt, mint otthon, ha a reformátusokkal beszél. Teleki Józsefnek Szilágyi Sámuel superintendenshez írt leveleiben a másik fél szemszögéből is elolvashatjuk a vitás kérdések megítélését, e részletkérdésekre azonban itt nem érdemes kitérni.

Teleki és Bessenyei összeütközése a magyarországi tanügy történetében egy igen nagy jelentőségű eseménysor egyik epizódja. A Ratio Educationis az elmaradott iskolaügyet kívánta a kor színvonalára emelni, s egyúttal a világi szellemi irányítást akarta megvalósítani az oktatásban. Mivel azonban a protestánsok előzőleg nem kapták meg sem az egyenlő állampolgári jogokat, sem pedig vallásuk szabad gyakorlásának lehetőségét, s a korábbi tanügyi reformok során – utoljára nem egészen másfél évtizeddel korábban, a Barkóczy-féle reform idején – keserű tapasztalatokat szereztek, s mivel az 1776-os tanügyi utasítást végrehajtó főigazgatók némelyike olykor rendkívül tapintatlanul lépett fel,³⁸ az lett az eredmény, hogy a rendelkezésben éppúgy elsősorban szabadságuk korlátozását látták,

³⁶MTAK Kézirattár Ir. Lev. 2-r. 5. Ráday Gedeon – Teleki Józsefnek. 1777. VII. 3, ill. VII. 5.

³⁷MTAK Kézirattár Egyház és Bölcsélet 2-ř. 36/I. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában őrzött azonos szövegű példány xeroxmásolata a Ráday Levéltárban van.

³⁸Szilágyi Sámuel superintendens így számol be Károlyi Antal főigazgató látogatásáról a debreceni kollégiumban: „Utoljára Eő Excellentiája a maga szállásán Bíró Uramnak (Domokos Lajos) illyen Declaratiot tett: Ez a Collegium eddig a kenteké vólt, de már nem a kenteké, hanem Regium Studium

mint Mária Terézia korábbi iskolaügyi intézkedéseiben, s így azok a vezetők is többnyire szembe fordultak a rendelkezéssel, akik egyébként felismerték az iskolai reform és a színvonal emelésének szükségességét, sőt a tanulmányi ügyek bizonyos egységesítését is helyeselték.

Bessenyei azonban végső soron azért veszítette el a pozícióját, mert Mária Terézia – valahányszor ellentétbe került egymással a politikum és a személyes szimpátia – az államérdeket tartotta szem előtt döntéseiben. Így történt Bessenyei pártfogója, Kollár Ádám esetében is, aki jutalmat kapott hűségéért és szolgálataiért, de ugyanakkor a királynő, tanácsosaira hallgatva, habozás nélkül elejtette az általa képviselt művelődéspolitikai irányzatot s Kollárt mint közéleti személyiséget. Bessenyeiről is gondoskodott anyagilag, de a kancellária befolyására kizárta az egyházpolitikai tevékenység lehetőségéből. Lényeges különbséget jelentett azonban, hogy Kollár az államkasszából kapott adományt és könyvtárosi javadalmat, míg Bessenyei nem az uralkodónőtól, hanem a magyar református egyháztól kapta díjazását, amely ezért olyan ellenszolgáltatást várt tőle, amit Bessenyei ilyen körülmények között nem teljesíthetett. Bessenyei tehát a királynő politikai sakkhúzásainak áldozata lett, etikailag azonban nem volt vétkes áldozat. Megélhetésének biztosítása érdekében olyan eszközökhöz nyúlt, amelyek mások egzisztenciáját, illetve jóhírét veszélyeztették s e rágalmozásokat a Ráday–Teleki párt sohasem bocsátotta meg. Így neki is része volt annak a helyzetnek a megteremtésében, amely a veszttét okozta.

A lavinát a kancelláriai beadvány Nagy Sámuel becsmérő kitétele indította el, amely ellene fordította a kancellária vezetőit. Beleznay ezt követő szenvedélyes Nagy Sámuel-ellenes támadásai az ágens tekintélyes pártfogóit is sorompóba szólították. Az iskolaügyi instancia körül kialakult vita során – amikor Bessenyei passzivitásra biztatta a hazaikat, s el akarta kápráztatni őket bizalmas, de teljesen alaptalan információival – sor került összecsapására Teleki Józseffel. A Teleki-elleni paszkvillus s a Teleki kegyvesztettségéről terjesztett hírek nyomán elhangzott Mária Terézia nyilatkozata, mely szerint Bessenyeit sose látja, s nem is dolgozott soha az ő megbízásából. Ez a kijelentés feketítette be végleg Bessenyeit, ez volt az oka, hogy a következő gyűlésen kizárták a részvételből, s még pártfogója, Beleznay is ellene fordult. Bármennyire hiábavaló is a kérdés, „mi lett volna, ha...”, felvetődik a gondolat, hogy ha Mária Terézia nem 1779-ben, hanem már a testőrségből való kilépése idején megadja Bessenyeinek a császári könyvtári javadalmat, más-képpen alakult volna a sorsa. Lehet, hogy II. József trónralépésekor mindenképpen elveszítette volna a pozícióját, de sok súlyos megpróbáltatást és méghasonlást elkerülhetett volna, több szállal és tevékenyebben bekapcsolódik a kibontakozó hazai szellemi életbe, s nem szigetelődik el idő előtt bihari remetességében.

Dóra, F. Csanak

GYÖRGY BESSENYEI ET LA POLITIQUE ECCLÉSIASTIQUE.

György Bessenyei, personnalité éminente de la littérature hongroise des Lumières commença son activité littéraire en membre de la garde royale. En 1773 il quitta le service militaire et par l'aide de la reine, Marie Thérèse, entra au service des districts ecclésiastiques protestants hongrois, en secrétaire de leur représentant commun, le général Miklós Beleznay. Au cours de quelques années il perdit non seulement la confiance de ses délégués, mais – à propos d'un conflit concernant le nouveau système

---

Academia vagy Universitas vagy minek fogja Eö Felsége declaralni. Melly szavaira Eö Excellentiájának semmiképpen nem tudunk el igazodni.” MTAK Kézirattár Ir. Lev. 2-r. 5. Szilágyi Sámuel – Teleki Józsefnek. 1777. VII. 26.

³⁹CSÓKA J. Lajos: Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira. = A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1935. 170.

scolaire, „Ratio Educationis”, – aussi sa place. Jusqu’à présent l’histoire littéraire considéra cet événement comme la conséquence d’une différence d’opinions à l’égard de la Ratio Educationis. L’analyse des documents d’archives et des lettres des personnages principaux de l’affaire révèle qu’une décision de la reine, rendue sous la pression de la Chancellerie Hongroise de Vienne encombra Bessenyei de remplir ses obligations, et devint la cause principale du mécontentement des districts ecclésiastiques envers lui. L’attaque commencée par Bessenyei et par son chef, le général Belezny contre un autre employé de l’église protestante, Sámuel Nagy, causa en outre contrariété entre Bessenyei et les défenseurs de Nagy. Les districts désapprouvèrent enfin sa manière d’agir à leur insu et avant leur décision.

Bessenyei fut donc en premier lieu victime d’une manoeuvre politique, des controverses personnelles aggravèrent la situation, mais il ne perdit pas sa place à cause de ses opinions concernant la Ratio Educationis.